

**ABDURAUUF FITRATNING “HURRIYAT” GAZETASIDAGI BOSH
MUHARRIRLIK FAOLİYATI**

Shohruxbek Olimov

O‘zJOKU doktoranti, PhD

ÖZET: 20.yüzyılın başlarında Türkistan‘da Ceditçilik Hareketi yaygınlaştı. Yerli aydınlar eğitim, kültür ve basını geliştirerek ülkede kültürel gelişme, fikri yenilenme için çaba gösterdiler. Mahmud Hoca Behbudi başta olmak üzere yüzlerce aydın yeni usul okullar açarak toplumu eğitmeye güç sarfettiler. İşbu çalışmada 20.yüzyıl Özbek aydınlarından biri Abdurrauf Fitrat‘ın Semerkant‘ta Hürriyet gazetesine verdiği katkılar incelenecektir. Kendisi gazetenin başyazarı olarak okuyucularını yenilikçe görüşlerle beslemeye gayret etti. Çalışmamızda Fitrat‘ın Hürriyet‘te yayınladığı makaleler örneğinde bir nevi o dönemin gündem konularını belirlemeyi hedefledik.

ANAHTAR KELİMELELER: Türkistan, Semerkant, Hürriyet Gazetesi, Abdurrauf Fitrat, Milli Mücadele, Ekim İhtilali, Ceditçilik, Milli Basın, Basın tarihi.

Fitrat, Nisan 1917‘de Buhara‘da yaşanan olayların ardından hapsedilmek korkusuyla Osman Hoca gibi aydınlarla birlikte Semerkant ve Taşkent‘e kaçmak zorunda kalmıştır. 15 Nisan 1917‘de Semerkant‘ta Merdankuli Muhammedzade editörlüğünde yeni bir gazete olan Hürriyet yayına başlamıştır. Gazeteyi Miahmud Hoca Behbudi desteklemiş ve ekibiyle yazılar yayınlamıştır.

1917-1918 yıllarında Mahmut Hoca Behdubi, Vasli Sıddıki ile “Hürriyet” gazetesinin yayın işlerine katkı sağlamıştır. İlk baştan itibaren gazetede aktif olarak çalışan Abdurrauf Fitrat, gazetenin 27. sayısından itibaren baş yazar olarak görevlendirilmiş ve son sayı olan 87. sayıya kadar işini büyük sorumlulukla sürdürmüştür. Baş yazarlığa geldikten sonraki her sayıda Fitrat‘ın büyük ya da küçük yazısını yer almıştır. Dostkarayev ve diğer araştırmacılar Hürriyet‘te Fitrat‘ın toplam 41 yazısı yayımlandığı görüşünde bileşmişse de¹, bu çalışma kapsamında 42 farklı yazının yayımlandığı tespit edilmiştir. 2000‘li yıllarda yayınlanan Fitrat eserleri derlemesine Hürriyet‘te basılan toplam 4 şiir, 9 makale olmak üzere 13 eseri dahil edilmiştir. Şubat 1917 devrimi sonrası yayın yapan birçok gazete gibi Hürriyet de “Müsavat, Hürriyet, Adalet” şiarıyla yazılara yer vermiştir. Fitrat‘ın kendi imzasıyla yazdığı makalelerinde de bu slogan aktif kullanılmıştır. Fitrat‘ın gazeteci kişiliği esasen Hürriyet sayesinde gelişmiştir. Ziya Said, Hürriyet‘ten bahsederken, dil bakımından kendine belli bir yol seçemediğini, Merdankuli editörlüğünde yarı Türkçe (yarı Farşça) olduğunu, ancak Fitrat geldikten sonra dili bir derece sadeleştirildiğini kaydetmiştir.²

¹ DO‘STQORAYEV Boybo‘ta, (2009). *O‘zbekiston Jurnalistikasi Tarixi*, G‘afur G‘ulom Nomidagi Adabiyot Va San‘at Nashriyoti, Toshkent, 282-bet

² SAID Ziyoyi, (1974). *O‘zbek Vaqfli Matbuoti Tarixiga Materiallar (1870-1927)*, O‘zbekiston Nashriyoti, Toshkent, 51-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Hürriyet, haftada iki sayı çıkmıştır. Gazetenin 1. sayısında, “Hürriyet gazetesine işbu muharrirler muavenet (yardım) ederler: müderris Said Ahmet Vasli, 2) Mahmud Hoca Behbudi, 3) Buharalı molla Abdulrauf Fıtrat, 4) Said Ahmet Hoca Siddiki” diye yazılmıştır. Gazetenin her sayısında bu kişilerin emeğini görmek mümkündür.

Emirin tehdidinden kaçarak Semerkant’a yerleşen bir aydın ve siyasetçi için sesini duyurabilecek bir alan gerekmektedir. Üstelik Buhara’dan kaçan gençler çeşitli şehirlere dağılmış durumdaydı ve gazete gibi genel bir iletişim aracı topluluğu bir arada tutabilmek adına çok faydalı bir araç olacaktır. Hürriyet gazetesi, Fıtrat’ın ihtiyacını giderebilecek bir yayındır. Fıtrat gazetede göreve başladığı andan itibaren Buhara Emirliği’ne muhalif bir gazeteci olarak çalışmıştır. Makalelerinde Buhara Emirliğinin asıl manzarasını, yönetimin zulmünü okuyuculara aktarmıştır. Böylece Türkistan’da Buhara Emirliği’ne karşı bir görüş oluşturmaya, taraftar toplamaya çaba göstermiştir.

Fıtrat’ın Hürriyet’teki ilk yazısı 18 Temmuz 1917’de yayınlanan “Matbuat” makalesidir. Baş yazarlığa başlayınca gazetenin her sayısında en az bir tane yazısı yayınlanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Fıtrat, bir yılı aşkın faaliyeti boyunca 42 yazı yayınlamıştır. Bunların arasında hacim bakımından en büyükleri “Şark Siyaseti” 13 sayfadan, “Buhara’da İnkılap” 5 sayfadan oluşmuştur. Geri kalanları bir veya iki sayfayı arasındadır.

Fıtrat, Hürriyet’te Buhara Emirliğine karşı muhalif bir tutum göstererek, kamuoyuna görüşlerini ve eleştirilerini paylaşmıştır. Fıtrat’ın hayatında Hürriyet dönemi en muhalif dönemdir. Ayrıca en verimli dönemi olarak da görülmektedir. Çünkü siyasette önemli gelişmeleri elde edeceğine umudu sönmemiş bir lider, bir gazeteci olarak gündemin en sıcak konularını yayına taşımıştır. Şehir meclisi seçimleri, Rus yönetimin politikası, dünya devletlerinin tecrübeleri, İngiliz ve Rus siyasi hedefleri gibi konuları Özbek okuyucularına aktarmıştır. Gazetecilik mesleği ve yayıncılık tecrübesi henüz pek yaygınlaşmamışken bu konuları kamuoyuna aktarmak gerçekten önemli bir görevdir.

Genel olarak Fıtrat’ın Hürriyet’te sık sık başvurduğu konular Buhara Emirliği, Türkistan ve Rusya İlişkileri, Sosyal meselelerdi etrafında toplanmıştır. Aşağıda bu konularda yazdığı gruplar incelenecektir.

Buhara Emirliği Hakkında Yazıları

Hürriyet’in çeşitli sayılarında Buhara’da Emir yönetimini eleştiren makaleler yayınlanmıştır. Buhara’nın Askeri, Buhara Uleması, Buhara Hanlığında Açlık, Islahat ve Buhara, Buhara’nın Hali, Buhara’da İnkılap gibi yazıların bu bakımdan en önemlileridir.

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Örneğin, Hürriyet’in 29 Eylül 1917 tarihli 42. sayısında yayınlanan *Buhara’nın Askeri*³ makalesinde Rusya ile yapılan anlaşmaya göre 12 bin asker barındırma hakkına sahip emirliğin elinde 5 bin asker bile olmaması eleştirilmektedir. Askeri yapılanmanın yanlış yönetildiğini ve emir yönetiminin bu konuya dikkatsizce baktığı vurgulanmıştır.

*Buhara Uleması*⁴ makalesinde tamamen farklı bir konu gündeme getirilmiştir. Buhara ulemalarında birlik beraberliğin olmadığı, millet aydınları arasında gruplaşma olduğu açıklanmıştır. Yazar Buhara ulemalarını ikiye bölmüş, kendi aralarında mücadele etmelerini İslam tarihindeki Beni Haşim ile Beni Ümeyye arasındaki tartışmalara benzetmiştir. Buhara ve çevresinden gelerek ulemaya katılanlar Doğu Buhara’nın (günümüz Tacikistan’ı) Kulab bölgesinden gelen ulemalar arasında büyük bir tartışma olduğunu açıklamıştır.

Kulablı Sadrettin Molla Tohmak oğlu Buhara’ya Kadı olunca, kadılık görevi soysal bir göreve dönüşmüştür. Yani kadılık babadan oğula geçen bir miras haline gelmiştir. Makalenin yazıldığı 1917 yılına gelindiğinde Sadrettin Molla Tohmak oğlu’nun torunu Burhanettin kadı olmuştur. “*Molla Sadrettin Tohmak oğlu Buhara’da kadı olunca işleri hızlandı. Bu kişi önce Buhara’nın vakıflarına ve diğer işlerine ihanetler yaptı. Halka “eminane” adlı bir vergiyi şer diyerek, uzun zaman boyunca arazileri, vakıf paralarını hükümet haznesine yönlendirdi, bu yolla emiri kendi tabi ederek Buhara’nın çok gelirli görevlerin kendi bölgesinden gelen Kulablılara ayarladı.*”⁵ Üstelik bu kişi dini ilimlerden de habersizdir. Bir kere Kur’anı yanlış okuyarak, Buhara ulemaları arasında mahcup olmuştur. “*Onun bu hali Buhara ulemalarının nefretine sebep oldu.*”⁶

Babasından sonra kadı olan Badrettin de bilimden uzaktır: “*Kendi ilimsiz bir kişi olduğu için eğitilmiş ulemadan korkar ve onları iş başından uzaklaştırırdı.*”⁷ İlimsizlik her zaman cehalete götürmüştür. Bunu Abdurrauf Fitrat, Badrettin örneğinde açıklamıştır: “*Kendi Kulabluları arasından cahilleri seçerek Buhara’nın büyük ilmi görevlerini onlara veriyordu.*”⁸

*Buhara Hanlığında Açlık*⁹ başlıklı makalesinde ise Ekim 1917 Devrimi sonrası Rusya’ya bağlı tüm ülkelerde yaşanan açlık, gıda eksikliği konusu gündeme getirilmiştir. “*Türkistan’ın biraz daha varlıklı ülkesi Buhara dahi açlığın etkisi*

³ FITRAT, Buxoroning Askari, *Hurriyat Gazetasi*, 29 Sentabr 1917, S.42

⁴ FITRAT, Buxoro Ulamosi, *Hurriyat Gazetasi*, 4 Noyabr 1917, S.48

⁵ FITRAT Abdurrauf, *Tanlangan Asarlar*, “Ma’naviyat” nashriyoti, 5 jildlik, 3-jild, Toshkent, 2003, 195-bet

⁶ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 196-bet

⁷ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 196-bet

⁸ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 196-bet

⁹ FITRAT, Buxoro Xonligida Ochliq, *Hurriyat Gazetasi*, 21 Noyabr 1917, S.53

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

görüldü” diyerek durumu yorumlamaktadır. Buhara tüccarlarının mal sevkiyatında yaşanan sorunlar ve emir yönetiminin bu konuya el vermediği kınanmaktadır.

*Buhara'nın Hali*¹⁰ başlıklı makalesinde Buhara Emirliğinin geleceğinden bahsedilmektedir. Çünkü dönem çok karışık bir siyasi sürece girmiştir. Genç Buharalılar Buhara'da da iktidarı ele geçirmeyi hedeflemiştir. Bu durumu Fıtrat, dönemin önde gelen siyaset bilimcisi olarak analiz etmiştir. Makale doğrudan hassas bir durumu okuyucunun göz önüne serecek bir cümleyle başlamaktadır. “*Buhara hükümeti ve Buhara Emirinin asıl kimliği ortaya çıkmıştır, “ma-fi-z zamir” ifşa olmuştur.*”¹¹

Bundan sonra yazar bu davasını ispatlamaya yardımcı olacak fikirleri beyan etmiştir. Rusya inkılabı, imparatorun tahttan inmesi, Rus hükümetinin halkın eline geçmesi gibi meseleler Buhara hükümetine inkılabın hakikati ve inkılapçıların isteklerini göstermiştir.

İnkılapçıların himayesine sığınan gençlerden (Genç Buharalılar kastediliyor) Buhara hükümeti korktu. Çok düşünceler, istişare ve kararsızlıktan sonra belli bir karara geldi. Kendisi için iki yol tayin etti: vicdan ve imanlarını satan “akçe kulları” (para düşkünleri) efendileri satın almak ve altın tuzaga düşmez yahut altına bakmazları bir bahaneyle öbür dünyaya göndermek!”¹²

Fıtrat, emirin bu iki yolun birincisini tercih ettiğini ve taraftarlarını çoğalttığını, ikincisi işi de Kuşbeyi'ne yüklediğini belirtmiştir:

*“Kuşbeyi ise ancak isyan anlamını hatırlatan yollarla yazıksız, günahsız kişileri mahvetmekle meşgul! Hükümetten olmayan ve gönlündekini dile getiren mazlumları hırsızlık suçlaması ile yakalattı, itiraf etme bahanesiyle çıplak göbeklerine yüz, iki yüz dayak vurduktan sonra karpuz suyu içirirler. Zavallılar karpuz suyunu içince şişip ölürlər! Son bir ay içerisinde bu şekilde ölenlerin sayısı yüz elliye geçmiştir.”*¹³

Öncelikle o dönemde yaşanan kötü şeylerin basın araçlarında yayınlanması oldukça önemlidir. Bu çalışmalar hem o günün siyasetine ışık tutmakta hem de günümüze kadar ulaşan önemli belgeler olarak kayda geçmektedir.

Fıtrat'ın bu tür olayları beyan etmek için net bir amacı vardır. Halkın gözünü açmaya, gerçekleri görmeye teşvik etmek istemiştir. Buhara emirliğinde yapılan acımasızca işlerden sonra emirin ıslahat yapmayacağı belli olmuştur. Toplumun boşu boşuna verilen vaatlere inanmaması gerektiğini savunan ve söyleyen Fıtrat, Hürriyet bu tür konulara sıklıkla başvurmuştur.

¹⁰ FITRAT, Buxoroning Holi, Hurriyat Gazetasi, 12 Yanvar 1918, S.62

¹¹ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 199-bet

¹² FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 199-bet

¹³ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 200-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

“Yakınlar yine Kuşbeyi'nin planına göre boğarak öldürülmüş iki Genç Buharalının şهادetini gazeteye yazmış idik ¹⁴, bugün aldığımız bir havadise göre Buhara emiri emlak'ına, ikincisinin aklına büyük bir müasi vermiştir.¹⁵ Yani bu cinayetin kendi işi ve hukukunu yaptığı hareketle ispat etmiştir. Bu son olayları, zulümler ve insansızlıklar Buhara hükümetinin mafi al-zamirini anlatır. Artık Buhara ıslahatı yolunda samimi gönül ve kendi isteği beyanname çıkartan bir cinayeli¹⁶ ve beyannameyi yürütmek için tayin edilen veziratpenahı (vezirler meclisi) yoktur. Bunların hepsi yalan ve boş sözlerdir. Bunlar zulüm kulları ile kurulmuş tuzaklardır. Bunlara inanmak kendimizi kandırmaktır.”¹⁷

Parçadaki son cümle çok önemli ve sonsözü ifade eden bir cümledir. Çünkü böyle keskin sonuçlara sahip olduğundan Fıtrat'ı Genç Buharalılar lider olarak görmüştür. Fıtrat, düşünsel olarak partinin beyni konumundadır. Lider olarak emire inanmamayı tavsiye etmiş ve onun ıslahatlarına yardımcı olmayacağını beyan etmiştir: “Artık Buhara gençleri için lazım olan şey, “Beyanname – herkes buna destek versin!” şiarını beyinlerinden silmeliler. Buhara inkılabını istiyor iseler, inkılapçılara yakışır hareket etmeliler. Hoş sözler ve tevazular ile, yalvarışlarla Buhara hükümetine doğru yola sokmak mümkün değil. Zalimin “...” tabiatına benzer bir huyu vardır: kaçanı kovar, kovalayana kaçar. Zalimin bu tabiatını, ehvali ruhiyesini göz önünde tutmayarak hareket edenler yanlış yoldalar, zarar görürler.”¹⁸

Ancak bununla da hedefe ulaşmak mümkün değildir. Amaç da nettir: Buhara emirliğinde özgürlüğe kavuşup, iktidarın Genç Buharalılar eline geçmesini sağlamak! Yazar bunu hiç tereddüt etmeden, açıkça ifade ve teşvik etmiştir: “Korkmayın, çekinmeyin, daha keskin hareket etmek gerekiyor bugünlerde, Rusya harabelerinden çıkma Kafkas, Türkmen, Tatar, Türkistan'in muhtar cumhuriyetleri Buhara gençlerine her yönden destek sağlarlar.”¹⁹

Yazar Buhara'da özgürlük gerçekleşeceğine, zulmün son bulacağına, eski yönetimin yıkılacağından son derece emindir: “Adalet, hürriyet ve meşveret ile idare edilecek bu muhtariyetli İslam ülkeleri yanında Buhara'daki zulüm himayesinin yıkılacağı kesindir. Onca adalet ve hakkaniyet güneşleri ile aydınlanan bir kıtanın oldukça sahte, insafsızlık karanlığı tutamaz, yok olur!”²⁰

¹⁴ Not: Gazetenin daha önceki sayılarında “İslahat ve Buhara” başlıklı makalesi yayınlanmıştı. Yazar burada o makalelere atıf yapıyor olabilir.

¹⁵ Not: Müasi tembih anlamında geldiği görüşündeyiz.

¹⁶ Not: kirli yollar ile çalışan.

¹⁷ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 200-bet

¹⁸ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 200-bet

¹⁹ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 200-bet

²⁰ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2001, 200-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Abdurrauf Fıtrat’ın öngördüğü gibi Genç Buharalılar gerçekten Buhara’da iktidarı ele geçirmiştir. Fakat Eylül 1920’de gerçekleşen Buhara inkılabı gerçekte Bolşevik saldırısıdır. Sonuçta ceditler ve Fıtrat gibi Genç Buharalıların beklediği ve hayal ettiği sonuçları vermemiştir. Tam tersine Türkistan’ı yönetebilmek için yararlandığı ceditleri 1938 yılında tek tek katletmiştir. Abdurrauf Fıtrat, döneminin büyük düşünürlerinden biridir. Özellikle 20. yüzyılın başlarında Türkistan’da siyasi birikimi bakımından Fıtrat kadar bilgili birisi yoktur. O yüzden de onun yazıları dönemin siyasi ve fikir dünyasını öğrenmek için çok önemli kaynaktır.

*Buhara’da İnkılap*²¹ makalesi Hürriyet’in 1918 yılındaki 69–72 ve sayılarında basılmıştır. Makale Kolesov olayları olarak adlandırılan Mart vakalarından (1918) sonra yazılmış olup, Genç Buharalıların Taşkent’e taşınması, topluluk üyelerinin Emir tarafından tutuklanması, Semerkant’taki askerler tarafından kurtarılması gibi olaylar aksettirilmiştir. Makale içeriğinden anlaşılan, bu makale ayrı bir kitap şeklinde yazılmıştır. Burada verilen kısmı da söz konusu kitabın başlangıç bölümleridir. Sonraki bölümler, Hürriyet gazetesinin kapatılması dolayısıyla yayınlanmamıştır. Ondan sonra bu eser ne bir kitap şeklinde ne de başka bir basında basılmamıştır. Fakat tamamlanmamış hali bile Fıtrat’ın Buhara çiftçisinin halinden ne kadar anladığını, zor durumunun değişmesini ne kadar istediğini göstermektedir.

28 Şubat 1917’de Rusya’da Burjuva Devrimi meydana gelmiştir. İmparator Nikolay tahttan indirilmiş, Buhara Emirliği Çar hükümetine bağlanmıştır. Dolayısıyla bu olay Buhara Emirliğinde nasıl karşılandığı dönem için de bugün de önemlidir. Rusya’daki siyasi dengesizlik, iktidar değişimi gibi olaylar bağlı bölgeler için adeta bir özgürlük fırsatı anlamına gelmektedir. Rusya ile ilişkileri yeniden oluşturmak, kendi lehine bazı şartları değerlendirme imkanındır.

Fıtrat makalesini bu süreci aydınlatmakla başlar. Yazara göre Çarlık Rusya’sının Kagan’da daimî oturan Buhara Temsilcisi Miller adında bir konsolosu söz konusu devrimden sonra Buhara’ya girerek “Nevminar” avlusunda oturmuştur. Sonra Buhara’nın bazı cemaatlerini yanına çağırarak konuşmuştur. Neticede Buhara’da çeşitli görüşler yaygınlaşmıştır. *“Halk ağzında yeni bir şey dolanıyor: “Buhara’da hürriyet olacakmış. Bunu gençlerin (Genç Buharalılar Topluluğu) isteği üzerine Rus Konsolosluğu yapacakmış.”*²²

Bundan sonra Buhara Kadısı, reisi, müftüsü katledilerek yerine yeni kişiler getirilmiştir. Emir ıslahat kararını imzalamış ve Buhara Gençleri gösteri yaparak kararı desteklemiştir. Mollaların bir grubu da gençleri kafir diyerek gösteri durdurmuştur.

²¹ FITRAT, Buxoroda İnqilob, *Hurriyat Gazetasi*, S.62-72

²² FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 205-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Yönetim, Genç Buharalılardan biri tutuklayıp, 75 dayak ceza vermiştir. 9 Nisan'da Kuşbeyi Genç Buharalıların evlerine baskın yaparak yakaladıklarını tutuklanmıştır. Yine iki kişi 75 dayakla cezalandırılmıştır. Semerkant'tan Rus askerleri gelerek tutuklu gençleri kurtarmıştır. Bu gibi süreçler Fıtrat'ın makalesinde detaylıca anlatılmaktadır.

Şubat Devrimi'nden sonraki 1-2 ay içerisinde Buhara'da böyle bir olay yaşanmıştır. Fıtrat, olayları anlatırken “her biri birer mana” diyerek yorumlamaktadır ve işin gerçeği olarak olaylara katılanların hiçbiri olayın anlamını da sebeplerini de bilmeden katıldığına üzülmemektedir. Tüm olup bitenlerden sadece Rus memurlar ve Genç Buharalılar haberdardır. *“Buhara halkı ne mollalar ne sahrayiler(köylüler), ne esnaflar bu karanlık vakalardan bir şey anlamıyorlardı. Doğrudur, her tarafa koşular, “istemiyoruz, öldüreceğiz, gaza yapacağız” dediler. Neyi istemediler, kimi öldürmeye kalktılar, kimin gazasına çıktılar? Bunları anladıkları yok!..”²³*

İşte bu meseleyi aydınlatmak için Fıtrat, bir kitap yazmayı hedeflemiş ve tazdiklarını da önce baş yazarlığı yaptığı Hürriyet'te yayınlamıştır. *“Bu risaleyi şunları anlatmak için elime aldım. Çünkü dileğim hakikatı halka anlatmaktır. Hakikatı açık bir şekilde anlatabilmek için risaleyi üç kısımda tertip ettim: 1.Buhara'nın Hali, 2.Fitne Saatleri, 3.Gençleri İstekleri”²⁴*. Kitabın 2. ve 3. bölümleri hiçbir yerde basılmamıştır.²⁵ Birinci bölümdeki bazı makaleler ise 5 ciltliğe dahil edilmiştir.

Buhara'nın Hali bölümünde Buhara çiftçilerinin zorlu durumuna yoğunluk verilmektedir. Yönetimin çiftçilerin nasıl sömürdüğü hikayelerle anlatılmaktadır. O dönemde Emirlik memurları tarım arazilerine çıkararak hasat toplanmadan önce tahmini olarak oranını belirlemekte ve çiftçinin devlete vereceği payı yazmaktadır. Emlaktar denilen emirlik memurları gelene kadar hiçbir çiftçi hasadına dokunamazdı. Üstelik emlaktara verilecek devlet payını da istediği zaman veremezdi. Örneğin pazarda buğday fiyatı düştüğünde devlet payını ödeyemezdi. Buğday fiyatı yükseldiğinde emlaktar çiftçiden devlet payını talep ederdi. Konuyu daha etkili anlatmak adına Fıtrat, Tursun (Dursun) adında bir çiftçinin hikayesini aktarmıştır. Tursun'un hasadıyla yaşadığı maceraları, devlet memurlarını vicdansızca davranması ve pazarın koşullarının çiftçiyi yıkmak için kurulan kurallarını anlatmaktadır.

“Tursun adlı bir çiftçi... gece uykusuzlukları, gündüz açlıkları arasında koşturup, sıcağı sovuğu demeden, bağlar, tarlada çalışarak, on batman²⁶ kadar buğdayı toplayıp,

²³ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 205-bet

²⁴ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 205-bet

²⁵ Bakınız: FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 250-bet

²⁶ Şark ölçülerine göre 1 batman 128 kg Kaynak: <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/qiziqarli-malumotlar/sharq-manbalarida-o-lchov-birliklari>

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

hazırlamıştır, lakin çocukları açlıktan ölse bile emlaktar bey gelmeyene kadar emek harcayarak topladığı buğdayından bir avuç bile alamazdı.

Alacaksa, bir avuç kadar yerinde bir batman buğdayı yirmi batman tahmin ederler. Kafsan²⁷, at yemi, mirzayane gibi şeyleri ortaya koyarak bir batman kadan buğdayı alıp götürürler. Talihsiz Tursun geri kalan dokuz batman buğdayı pazara götürür. Yüz tengeden dokuz yüz tengeye kadar satar. Hafta, aylar geçtiğinde, buğday fiyatı 150 tengeye kadar çıktığında, emlaktar beyler haklarını talep etmeye başlar ve Tursunbay’dan yirmi batman buğdayın üçte biri olan altı yarım batman buğday için pazar fiyatı yüz elli tengeden dokuz yüz yetmiş tenge alırlar. İşte, talihsiz Tursun’un bir yıllık emek harcayarak pazara götürdüğü buğdaydan yetmiş beş tenge zarar görür.”²⁸

Kabullenmesi zor bir durum olarak Fıtrat, Yazara göre, 75 tenge (para birimi) zarar ile bitmemektedir. Tursunbay buğdayının parasını çok önceden tüketmiştir. Bundan sonra Hintliler, Yahudiler ve Müslüman Hintlilerden faizli borç almak zorunda kalmıştır. Böylelikle çiftçi daha da batmıştır. Bu dönemde çiftçiye herhangi bir destek sağlanmamaktadır. Tıkanan ırmakların açma parasını bile çiftçiden alındığını ifade eden Fıtrat, “önceleri 1800 tenge olan bu fiyat, makale yazıldığı güne geldiğinde 7200 tengeye yükselmiştir” diyerek sitem etmektedir.

Fıtrat’ın değindiği bir diğer konu da Buhara’da zekât (bugünkü anlamı ile vergi) sistemidir. Yazara göre ülkede tüccarlara uygulanan vergiler çok aşırıdır. Tüccarlar vergilerin karşılığı mal fiyatını yükselttiği ve netice itibariyle yine çiftçi zarar gördüğü okuyucularına anlatmak istemektedir.

Şeri kurallara göre Müslüman yılda bir defa zekât vermeli. Fakat Buhara tüccarları kendi serveti için yılda beş, altı hatta on defa zekât verirler. Örneğin, bir tüccar Buhara’dan yirmi bin tengelik mal alıp, Karşı’ya götürüp satarsa bir zekât verir. Yine oradan bu paraya mal alıp, Buhara’ya gelirse bir zekât daha verir. Böylece on defa gidip gelirse on defa zekât alırlar. Bunun zararı yalnız tüccarın olsa sorun yok. Çünkü tüccardır, zengindir, biraz fazla öderse zarar görmez. Lakin o tüccar tüm zekatların maliyetini mal üstüne koyarak satar. Demek ki bundan hem fakirler hem çiftçiler zarar görür.”²⁹

Özetle Fıtrat bu eserinde Buhara’da yaşamın ana unsuru olan çiftçiliğin zorlu sürecini anlatmaktadır. Çiftçinin bin zorluklarla yetiştirdiği hasadı devlet yönetimi tarafından talan edildiği, zengin olmak yerine borca giren çiftçilerin hayat hikayesi bir tek esere dahil edilmiştir. Fıtrat eserlerinde çiftçi konusu sık sık rastlanmaktadır.

²⁷ Tarımda yapılan hizmet karşılığı ödenecek pay

²⁸ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 208-bet

²⁹ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 209-bet

Emirlikte her şeyden önce bu tür sahalarda ıslahat yapılması gerektiği yazıların ana mesajı olduğunu söylemek mümkündür.

Türkistan ve Rusya İlişkileri Hakkında Yazıları

Hürriyet gazetesi Şubat 1917 devrimi sonrası yayına başlamıştır. Çarlık Rusya’sı yıkılarak yerine geçici hükümet gelince Rusya’ya bağlı ülkelerde de özgürlük, siyasi özgürlük için fırsat görülmüştür. Milletler kendi kaderlerini kendileri halletme hayaline kapılmış, Türkistan’daki Rus görevlileri artık nasıl bir politika izlemeyi bilemez hale gelmiştir. Hatta görevlerine devam edip etmeyecekleri de belli değildir. Ardından Türkistan’da Ruslar arasında iktidar mücadelesi başlamış ve bu süreçlerin hepsi Müslüman halkında özgürlük ruhunu ortaya çıkarmıştır. Bolşevikler bu durumu iyi kullanarak, Rusya’ya bağlı tüm bölgelerin serbest bırakılacağını, kendi kaderleri ve iktidarını kendileri belirleyeceğini her yerde duyurmaya başlamıştır. Ceditler de buna inanarak, artık yönetimin yerli aydınlara verileceğini düşünmüşlerdir

Kısacası Türkistan aydınları hakimiyete erişebileceklerini düşünerek hareketlenmeye başlamıştır. Fıtrat da bu sürecin önde gelenlerinden olmuştur. Ekim İhtilalinde Bolşevikler iktidarı ele geçirince vaat ettikleri milli özgürlüğü düşünmeye başlamıştır. Fıtrat, *Hürriyet*’e yazdığı yazılarında eski Rus yönetimini eleştirirken, yeni yönetimi övmüştür. Özbeklere, kendisi gibi aydınlara yönetimin bırakılacağına inanmıştır. Fıtrat’ın bu yöndeki görüşleri *Hürriyet*’te basılan ilk yazılarında bile görmek mümkün olmaktadır. Ekim 1917 İhtilali’nden önce 25 Temmuz’da yayınlanan *İttifak Edelim*³⁰ makalesi Bolşeviklerin vaatlerinden yararlanmaya teşvik edici bir yazıdır. “Gördük ki, gezdik ki, işittik ki, okuduk ki Müslümanlar arasında Türkistan’ımız gibi bahtsız bir memleket yoktur” cümlesiyle başlayan yazıda ana konu Özbek toplumunu birlikte özgürlük yolunda hareket etmelerine teşvik etmektir. “Biz Türkistanlılardaki bu ittihatsızlıktan daha çok kar eden, daha büyük sevinen eski Rusya hükümetiydi” diyen Fıtrat, Çarlık Rusya’sının elindeki milletleri sürekli ezmek, aralarında düşmanlık oluşturmak, fakir ve çaresiz kalmalarını sağlamak için uğraştığını dile getirmektedir. Ardından da o zalim hükümetin yıkıldığından sevinçli olduğunu, yerine her memleketin hukukunu tanıyan bir adil (geçici) hükümetin kurulduğunu vurgulamaktadır. “Rusya’nın yeni hükümeti her millete kendi saadeti için mücadele etmeye izin verdi, yollar açtı.” Görünen o ki dönemin diğer Özbek aydınları gibi Fıtrat da geçici hükümetin özgürlükçü yalanlarına inanmış, milli bir yönetimin oluşumuna imkân verileceğini düşünmüştür. “...birbirimize yardımcı olalım, müavin olalım. Rusya’nın verdiği saadet vaatlerinden faydalanmaya çalışalım” gibi cümlelerle makalesini bitirmiştir.

³⁰ FITRAT, İttifoq Etayluk, *Hurriyat Gazetasi*, 25 İyul 1917, S.25

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

*Siyasi Haller*³¹ başlıklı bir diğər makalesi ise “Musibet üstüne musibet!” cümlesiyle başlamaktadır. Yazar Ekim ihtilalini bu ifadelerle yorumlamaktadır. Fikrini kanıtlamak için de durumun genel manzarasını örneklerle anlatmaya çalışmaktadır: “Değişimden (yani Ekim İhtilalinden) sonra Rusya’nın her tarafından açlık, yangın, hırsızlık, ölümler ve öldürmeler yaygın olduğu dönemde aniden ortaya çıkan zorluklara yenilmekte olan, üstelik müdahale edilemez durumda bir yük olan Riga’nın elden gitmesini düşünürsek ve bunların arkasından gelen Balkan yenilmesini de düşünürsek, Rusya’yı musibet üstüne musibet basıyor.”³² Abdurrauf Fıtrat, dönemin en önde siyasetçilerinden biri olarak bu durumu: “...kendi istikballerinden... üzgün eder, Rus gücündeki itimat ve itibarlarını çürütür hadisalar dandı”³³ diyerek yorumlamıştır.

O dönemde Birinci Dünya Savaşı uç noktaya ulaşmış, Alman ordusu İtalya’ya saldırmıştır: “...Birden İtalya ordusu bozuldu. Almanlar İtalya’ya demir yumruklarını indirdiler ve İtalya ordusu başını alıp, Alp dağları arkasına götürmeye mecbur kaldılar. Almanlar, yol üzere İtalya ordusundan bin kere güçlü olan engel, Alp dağlarını geçerek İtalya düzlüklerine indiler. Artık İtalya ülkesinin her tarafında Alman ordusu için yollar açıldı...”³⁴. Yazar, Batı Avrupa’da ortaya çıkan savaşın vakalarını bu kadar derinden analiz etmekteki amacı Rusya’nın halini anlamaktan ibaret olmuştur. Yazar, Rusya’nın ortağı olan İtalya’nın yenilgisinin Ruslar için ne kadar etkileyeceğini şu şekilde açıklamıştır: “İtalya’nın bu korkunç yenilmesi yalnız İtalyanlar değil, Ruslar için dahi büyük bir musibetti. Çünkü yangında kalmış, bedbahtlık batağına batmış İtalya’nın elinden alamadığı müttefikler ordusundan Rusya için yardım beklemenin anlamsız olduğunu bir kez daha ispatlamıştı. Neticede Rusya’da yeni bir bela baş kaldırdı – Bolşevik Belası!”³⁵

1914-1918 yıllarında yaşanan Birinci Dünya Savaşında toplam 38 ülke iki koalisyonda savaşmıştır. Bu milletler, İtilaf ve İttifak Devletleri olarak dünyayı yeniden paylaşmak için savaşa girmiştir. Abdurrauf Fıtrat, burada Alman ordusunun İtalyan ordusunu yendiğini söylemektedir.

1918 yılında Kızıltepe’de Şura hükümeti ile Buhara Emirliği arasında bir mutabakat imzalanmıştır. Belgeye göre Buhara Emirliği bağımsızlığını kazanmıştır. Çünkü bundan sonra Rusya’ya bağlı olmayacak, yani Bolşeviklerin ele geçirdiği iktidar dışında kalmıştır. Ancak bu geçici bir siyaset olup, Eylül 1920’e kadar Buhara Emirliği mevcudiyetini koruyabilmiştir. 3 Eylül 1920’de Buhara’da Bolşevikler saldırı

³¹ FITRAT, Siyosiy Hollar, *Hurriyat Gazetasi*, 7 Noyabr 1917, S.49

³² FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 196-bet

³³ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 197-bet

³⁴ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 197-bet

³⁵ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 197-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

düzenleyerek, inkılap bahanesiyle Buhara Emirliğini ele geçirmiştir. Buhara Emiri Said Alim Han tahtını bırakarak Afganistan’a kaçmak zorunda kalmıştır.

Makalenin esas amacı Rusya’nın durumunu tahlil etmekle beraber Türkistan’ın ve Türkistanlıların geleceği üzerine kafa yormaktır. Dolayısıyla Fıtrat, bu dönemde yazdığı makalelerinde Türkistan’ı ön plana çıkartmaktadır: *“Bolşevikler ikinci yola kalkıştılar. Bu sefer birincisi gibi olmadı. Bu defa büyük işler başardılar. Petrograd’ı ele geçirip, Kerenski (Rusya’daki Şubat 1917 devriminden sonra kurulan geçici hükümet başkanı) Rusya’nın sadık evlatlarını aradı, toplayıp getirmek için meydanlara çıkmaya zorladılar. Son havadislere göre Kerenski ertaftan toplayıp getirdiği ordu ile Bolşevikleri yenmiş ve Petrograd’ı onların elinden almıştır. Almış ama bolşevik belası diğer taraftan baş kaldırmıştır. Taşkent’te dört günlük kanlı bir çatışmadan sonra Kerenski taraftarlarından temizledi. İhtimal ki Kerenski’nin Petrograd’daki zaferi Taşkent’in yenilmesini nazardan düşürür, ihtimal ki Kerenski Petrograd işini tamamladıktan sonra Taşkent’i dahi yeniden alacak”*³⁶.

Fıtrat, Kerenski önderliğindeki geçici hükümetin Bolşevikleri yenmesi ve yerine gelen geçici iktidara güvenmemiştir. Çünkü Fıtrat, Bolşeviklerin kolay kolay pes etmeyeceklerini ve mücadeleye devam edeceklerini öngörmektedir: *“Lakin bunlarla birlikte Bolşeviklerin gücünü yitireceğine umut etmek doğru olmaz. Bolşeviklerin ikinci girişimini gören kişiler üçüncü bir hamlenin nasıl bir şey olacağını anlasalar gerek”*³⁷.

Fıtrat’ın görüşlerinde her şeyden önce Türkistan gelmektedir. Kerenski hükümeti ile Bolşevikler arasındaki bu mücadele sırasında Türkistanlılar nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusunda Fıtrat’ın düşünceleri oldukça nettir: *“Biz Türkistaniler her hâlükârda Kerenskiler ile Bolşevikler arasındaki mücadelenin bitmediğini göz önünde bulundurarak kendi yollarımızı buna göre tayin etmek gerektir. Biliyoruz ki, günümüzde mücadele eden iki fırkanın her biri hürriyetçidir. İkisinin de bize zararlı düşünceleri yoktur. Zira hiçbir istibdat taraftarı değildir. Aceleci davranarak birinin tarafını tutmak bizim lehimize değil. Rusya’da istibdat taraftarları çıkmayınca Müslüman gücünü harcamak hatadır. Hürriyetçi iki parti arasında olan yarışmaya katılmak, bunlardan birisine taraf tutarak, diğerinden yüz çevirmek ihtiyatsızlıktır. Onlara da bizim diyeceğimiz şu, biz Müslümanlar hiçbirinizden nefret etmiyoruz. Bizim milli ve vatani haklarımızı gasp etme fikri olmayınca biz hiçbirinize düşman olmayacağız.”*³⁸

Fıtrat’a göre tarafsız olmak, nefret duymamak Türkistanlılar için en doğru yoldur. Abdurrauf Fıtrat, Şura hükümetinin düşmanı olarak idam edilmiştir. Halbuki yukarıda

³⁶ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 197-198-betlar

³⁷ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 198-bet

³⁸ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 198-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

bahsi geçen makalesinde grldği gibi Fıtrat, Bolşevikleri iyi niyetli, bugünkü kavramlara göre demokrasi taraftarı parti olarak karşılamıştır. Türkistanlıların onlara da Kerenskicileri de taraftarlığı olmaması gerektiğini önermiştir. nk burada Fıtrat, Türkistan halkının asıl amacından yola çıkararak tutum belirlemektedir. Özetle Fıtrat’ın Bolşevikler ve Kerenskiciler mücadelesinde Türkistanlılar için iktidara kimin geleceğinden daha önemli olan konu milli bağımsızlık gayeridir.

“*Muhtariyet*”³⁹ makalesi Abdurrauf Fıtrat’ın gazetecilik faaliyetinde görülen en güçlü ve en tanınmış eserlerinden biridir. Yazara göre Türkistan zerkliği ilan edilmesi bile büyük bir zafer, bağımsızlığa kavuşmak gibi mutlu bir gündür. Fıtrat bundan dolayı sevincini şöyle beyan etmektedir: “*Türkistan muhtariyeti... Timur hakanının gerçek evlatları yanında, Türkistan Türkleri arasında bundan uğurlu, bundan mukaddes, bundan sevinçli bir kelimenin varlığına inanmam. Türkistan Türkünün kanını kaynatici, imanını yükseltici bir kuvvet var ise yalnız şu söz dr: “Türkistan Muhtariyeti”*”⁴⁰.

Tarihe bakacak olursak, Türkistan zerkliği “Türkistan bölgesindeki ilk demokrasi hükümetti (27 Kasım 1917 – 19 şubat 1918)”⁴¹. Sadece 85 gün mevcudiyeti korumuş ise de Rusya Federasyonu bünyesinde Türkistan ülkesinin toprak bakımından muhtar (zerk) ilan edilmesi devletiliğiydi. Saidekber Azamhocayev, Kahraman Recebovların da kaydettiği üzere “*Bilgisiz Bolşevik Komissyerlerinden farklı olarak, hükümet yeleri çok bilgili terakkiper ver aydınlardan olup, aralarında 5 hukukçu vardı*”⁴².

Kasım 1917’de Kokan şehrinde Türkistan zerkliği kurulurken, Fıtrat Semerkant’ta yaşamaktadır. Yine de özerkliğin yönetim kuruluna ye olarak seçilmiştir. *Hürriyet*’in 5 Aralık 1917 tarihli 57.sayısında “Muhtariyet” başlıklı makalesi basılmıştır. Yazar bu önemli gelişmeyi Milli Kadir gecesi olarak nitelendirmiştir.

Fıtrat, Türkistan zerkliği’ne Semerkant’tan seçilmiş vekil olsa da özerkliğin merkezi Kokan’a gitmemiştir. Kendisinin dediği gibi “*Muhtariyetin hiçbir içinde iştirak etmediğini*” yazmıştır.⁴³ Lakin Türkistan zerkliği’nin kurulmasından oldukça mutlu olmuştur. şubat 1917 Devrimi’nin verdiği özgürlük imkanından dolayı sevinlidir. “*Elli yıldan beri ezildik, tahrip edildik, kolumuz bağlandı, dilimiz kesildi, ağzımız kapatıldı, yerimiz basıldı, malimiz alındı, şerefimiz sstrld, namusumuz gasp edildi, hukukumuz taciz edildi, insanlığımız ayaklar altına alındı, üslü durduk, sabrettik. Zora*

³⁹ FITRAT, Muxtoriyat, *Hurriyat*, 5 Dekabr 1917, S.57

⁴⁰ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 198-bet

⁴¹ *O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*, 8-jild. Toshkent, “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004, 650-bet

⁴² *O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*, 2004, 651-bet

⁴³ FITRAT, Yopishmagan gajaklar, *Chin sevish*, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot ve san‘at nashriyoti, Toshkent, 1996, 250-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

dayali her emire boyun sunduk, tüm varlığımızı elden çıkardık. Yalnız bir fikri vermedik, gizledik, göğüslerimizde sakladık: Türkistan Muhtariyeti!”⁴⁴

Yazar, özerkliği büyük heyecanla karşıladığı halde gerçekçi olmayı da ihmal etmemiştir. Özerkliği koruyabilmek için uyarmıştır: *“Lakin şu da var ki, bir milletin muhtariyeti yalnız bir toplantının ilanıyla tamamlanmaz. Muhtariyeti kazanmak ve korumak lazım. Toplantı kendi işini yaptı. Geri kalanı tüm milletin vazifesidir. Muhtariyeti korumak için güç lazım. Muhtariyeti idare etmek için para lazım. Bunları millet hazır kılsın!” Mahkeme kapılarında ağlayarak döndüğümüzde, ışksız hapislerde yattığımızda, yırtıcı jandarmaların tepiklemeyle düştüğümüzde, yurdumuz yakıldığında, dindaşlarımız asıldığında aklımızı yitirdik. Beynimiz bozuldu. Göğsümüz ışksız kaldı. Hiçbir şeyi göremedik. O sırada solgun ruhumuzu yükseltmek için kapkara dünyanın uzak bir yerinden aydın bir yıldız parladı. Hiçbir şeyi göremeyen gözümüz bunu gördü. Neydi o? Türkistan muhtariyeti!”⁴⁵.*

19 Şubat 1918’de Bolşevik ordusu Türkistan özerkliğini devirmiştir. Bir tek Kokan’da üç günde 10 binden fazla kişi öldürülmüştür.⁴⁶ Fakat Sovyet döneminde Türkistan özerkliğinin tarihçesi yalan bilgilerle anlatılmıştır. Ülke genelinde büyük bir devrim yapan yapılanma değil, sadece Kokan’da ortaya çıkan bir özerklik olarak anlatılmıştır.⁴⁷ Aslında Fıtrat’ın o günlerde basılan makalesinde hiçbir zaman Kokan özerkliği denmemiş, Türkistan özerkliği vurgulanmıştır.

Yazara göre, Türkistan özerkliği halkın yarım asırlık hayalidir. Fıtrat gibi vatanperver aydınları da yarım asırlık mazlumluk, bağımlılık meydana getirmiştir. Aydınlar Rusya’ya karşı direnmek için kendini geliştirmiş, okumuş ve öğrendiklerini aktarmıştır. Söz konusu makaleden anlaşılacağı üzere Abdurrauf Fıtrat, Türkistan özerkliğini savunan önde gelen aydınlardır. Toplumunu yeni kurulmuş hükümeti desteklemeye teşvik etmiştir. Ceditler hedeflerine ulaşmak için Rusya’daki Bolşevik devrime umut bağladıkları doğrudur. Çünkü inkılap sonrası Rusya’da ve bağlı bölgelerde istikrarsızlık ve değişimler yaşanmıştır. Türkistan özgürlükçü aydınları da bu fırsatı iyi değerlendirmiştir: *“Biz kesinlikle biliyorduk ki, zalim Nikolay hükümeti ne kadar devam etse etsin, adalet aşığı olan... Rus demokrasisi, hakka dayana bir inkılap her milletin kendi haklarını geri verecektir. İnkılap oldu. Rusya’nın “ortak halk cumhuriyeti” usulü ile yönetileceği duyuruldu. Söz konusu duyuru üzerine kurulan Ukrayna, Tatar ve başka milletler muhtariyeti onaylandı. Sıra Türkistan’ındı. Türkistan’ın tarihi başkentlerinden ikincisi olan Kokan şehrinde toplanan Türkistan*

⁴⁴ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 199-bet

⁴⁵ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 199-bet

⁴⁶ O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2004, 651-bet

⁴⁷ O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2004, 651-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Kurultayı 27 Kasım’da, “milli kadir gecemiz” olan gecede Türkistan Muhtariyetini duyurdu.”⁴⁸

Türkistan özerkliğın kuruluşu bağımsızlığın duyurusudur. Bağımsızlık uğruna yapılacak tüm işler ileridedir. Fıtrat bunu iyi anlamış ve vatandaşların çok fazla sevinmelerini istememiştir: *“Lakin şu da var, bir milletin muhtariyeti yalnız bir kurultayın ilanı ile tamamlanmaz. Muhtariyeti almak ve korumak gerek. Kurultay yapacağını yaptı. Geri kalan tüm işler milletin vazifesidir.”⁴⁹* Fıtrat’a göre hedefe ulaşmanın iki önemli yolu vardır: Özerkliği korumak için güç, yönetmek için para lazımdır. Toplum her şeyden önce şu iki önemli görevi yerine getirmeli, yani askeri güce ve maddi imkanlara sahip olmalıdır.⁵⁰

Türkistan’da Ruslar⁵¹ başlıklı bir diğer makalesinde yazar Türkistanlıların büyük geçmişinden yola çıkarak özgürlükçü olmaya, yeni siyasi ortamda dimdik durmaya teşvik etmektedir. O dönemde milli meseleler her zamankinden daha hassas bir konu olmuştur. Asırlar boyunca medeniyetin beşiği sayılan bölge artık işgal edilmiş ve onca yıllık kültürel birikimi hiçe sayılmıştır. Toplum eğitimsiz, kültürsüz ve gelişimsiz olarak değerlendirilmektedir. Türkçülük ilkelerini savunun bir aydın olarak Fıtrat, bu durumu çok ağır bulmaktadır. Dolayısıyla makalesini Türk halklarının İslam medeniyeti tarihindeki yerini göstermekle başlamaktadır: *“İslam medeniyeti tarihinin altın, yıldızlı sayfalarından büyük bir kısmı, kuşkusuz Türkler doğrultusunda yazılmıştır.”⁵²*

Bundan sonra Yunanistan’dan Türkiye’ye, Yunanistan’ın ovasından Türkiye’nin İstanbul’una göç etmiş medeniyet, Bağdat sultanlığının sahipleri olan Abbasiler tarafından yeniden canlandırıldığını söylemektedir. Abbasiler bir Arap Sultanlığıydı. Sonra sıra Türklere gelmiştir *“Abbasiler sultanlığı nifak, niza, ahlaksızlık, gurur, israf ve zulüm gibi birçok içtimai hastalıklara bulaştılar, öldüklerinden sonra mirasını yine İslam siyaseti ile İslam medeniyetini Türkler kendi ellerinde tuttular, korudular. Abbasilerden sonraki büyük devleti Türkler kurdu. Abbasiler elinden çıkıp sahipsiz kalmaya başlayan medeniyeti Türkler korudular.”⁵³* Buradaki Türkler elbette ki Anadolu Türklerinden daha büyük bir kavramdır. Daha doğrusu tüm Türk dünyasından bahsedilmektedir. Konuyu hemen Türkistan’a çevirmesi de boşuna değildir: *“Bizim Türkistan’ımız ise söz konusu büyük Türk ulusunun beşiği olmaktan iftihar ediyor.”⁵⁴*

⁴⁸ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 199-bet

⁴⁹ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 199-bet

⁵⁰ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 199-bet

⁵¹ FITRAT, Turkistonda Ruslar, Hurriyat, 19 Yanvar 1918, S.63

⁵² FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 201-bet

⁵³ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 201-bet

⁵⁴ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 201-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Ardından Türkistan’ın tarihi rolünden bahsetmektedir: “Yalnız bu mu?.. Abbasilerden sonra İslam sultanlığını koruyan Türk kağanlarının sonuncusu ve ulularından Timur gibi Türk kahramanını da Türkistan yetiştirdi. Yine Abbasilerden sonra medeniyet-i beşeriyye’yi başına kaldıran Türk alimlerinin en büyüğü Ebü Ali İbn-i Sina, Uluğbey, Cevheri ve Farabi gibi hikmet sütunlarını da Türkistan ortaya çıkardı.”⁵⁵

Yazar Atina ve Rum sultanlığında Roma, Abbasiler sultanlığında Bağdat ne kadar geliştirse Timur ve Uluğbey döneminde Semerkant da onun kadar geliştiğini söylemektedir.⁵⁶ Ancak telife göre bunların hiçbirine sahip çıkılamamıştır: “Bir kişinin beynine mey ne kadar etkiliyorsa, bir milletin beynine da saltanat ve medeniyet içkisinin etkisi böyledir. Saltanat, zenginlik ve medeniyet içkileri bizim beynimizi bozdu, elimizdeki saltanat kılıcı ile medeniyet defterini bir kenara bırakıp şefaaf ve keyif çalgılarını aldık. Vurduk, çaldık, içtik, yıkıldık, yandık ve bunlar için birbirimizle savaştık...”⁵⁷ Bu fikirler boşuna getirilmemiştir. Çünkü yazar memleketin Rusya’ya bağlı olma nedenlerini aramaktadır. Yurt yenilgisini şu şekilde değerlendirmektedir: “Bu süreçte Rusya devleti bizim ülkelerimizi işgal etti. Artık biz Türkistan Türkleri Avrupa medeniyeti taşıyıcısı olan Rus milletine tabi olduk. Medeni Ruslar ile karışıp, onların delaleti olan Avrupa’nın medeni ve sosyal usullerinden etkilenmemiz gerekiyordu.”⁵⁸

Bu noktaya geldiğinde Fıtrat, tıpkı bir kültür uzmanı gibi fikir yürütmektedir. Dile getirdiği fikirleri mantık olarak doğru kabul edilmektedir. Çünkü Türkistan’ın Çarlık Rusya’sı yönetimi altında kaldığı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa medeniyeti ve sosyal yapısı Türkistan’dan daha ileridir. Fakat Fıtrat’ın tavsiye ettiği gibi Türkistan halkı Ruslardan Avrupa medeniyetini alamamıştır: “Şunu da söylemeliyim ki, böyle bir etkileşimi Rus milletinin avam tayfasından almak mümkün değildi, çünkü bizim avamımız onlardan yüz kere medeniydi. Rusların eğitilmiş, terbiyeli kişilerinden sosyalizm ve kardeşlik mesleğinde olanlar da İmparatorluk tarafından kovulup, sıkışmış durumda olduklarında bizi etkileyemediler.”⁵⁹

Yukarıdaki fikirlerden anlaşılacağı üzere Fıtrat, Rus halkının yüksek eğitimli aydınlarına saygı göstermekte ve kardeşlik fikrini desteklemektedir. Fakat Çarlık Rusya’sı onlara da baskı uygulamış ve Türkistanlılar onlardan olumlu etkilenememiştir.

Fıtrat, sonucun nasıl olacağına ilişkin de düşüncelerini açıklamıştır. Fıtrat, özelden Türkistan Türklerinin tarihine ilişkin değerlendirmesini açıklamaktadır: “Kaldı Rus

⁵⁵ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 201-bet

⁵⁶ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 201-bet

⁵⁷ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 202-bet

⁵⁸ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 202-bet

⁵⁹ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 202-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

milliyetçileri, Rus zenginleri ve Rus papazları ile onların koruyucusu olan İmparator hükümeti. Biz Türkistanlılar yalnız onların elinde kaldık. Ne gördüysek onlardan gördük.”⁶⁰ Rusların Türkistanlılar için ne yaptığı sorusuna da şu şekilde cevap aramaktadır: “Şimdi bakalım onları bizim gelişmemiz için ve Avrupa medeniyetinden etkilenmemiz için herhangi bir iş yaptılar mı yahut yapmaya çalıştılar mı? Rus kapitalistleri ve Rus papazlarının sadık ve güvenli hamileri olarak eski Rusya hükümeti elli yılda Türkistan’daki Türk çocuklarının lehine herhangi bir iş yaptı mı ya da yapmaya çalıştı mı? Maalesef bu soruya “Hayır” demekten başka cevabımız yoktur. Yurdumuz elli yıllık bir idare-i askeriye altında kaldığı için biz Avrupa’nın medeni milletleri ile görüşemedik, onların da sosyal ve ekonomik fikirlerinden istifade edemedik. Gözlerimizi açtırtmamak için fikri açık Tatar kardeşlerimizin dahi Türkistan’da mektep açmaları men edildi.”⁶¹

Elbette Çarlık Rusya’sı Türkistan’da kendi politikasını yürütebilmek için gazete çıkarıp, okullar açmıştır. Fakat bunun altında yerli halkı desteklemek amacı yoktur. Fıtrat bu konuya da değinmektedir: “Bizim dini ve milli hislerimizi öldürmek dileğiyle Ostraumov gibi mutaassıp papazların idaresinde gazete⁶² çıkartıldı, mektep açıldı, lakin kendi milletimiz ve diyanetimizi anlamak için tarafımızca açılan mektepler ve gazetler kapatıldı, şer mahkemelerimizin hukuk ve salahiyetlerinden büyük bir kısmı gasp edildi. Mahkemelerde, evlerde, yollarda, ticari işlerde hatta tren vagonlarında Türkistan yerlisinin hukuku Türkistan misafiri olan Rus ve Ermeni’den daha aşağıda tutuldu.”⁶³

Elbette Türkistan Genel valiliği toprakları, Buhara Emirliği, Hive Hanlığında siyasi durum çok farklıdır. Buhara ve Hive devletlerinde güçsüz de olsa bir han yönetimi vardır. Bazen toplum hem Rusya’nın hem hanların baskısından zorluk çekmiştir: “Buhara ve Hive hükümetlerinin dahili istiklallerine, milli namuslarına türlü bahaneler ile tecavüzler yapıldı. Bu iki hükümet kendi ülkesinde hükmedemiyordu. Memleket ve millet kurallarına bu iki hükümet tarafından hiçbir hareket yapılmadı, yapıldığında kızgın notalar ve zalimce tahriplerle geri çevrildi.”⁶⁴ Böyle bir durumda Türkistan özerkliği ilan edilmiştir. Özerkliğin Rusya’ya yaklaşımı nasıldı? Peki muhtariyetin geleceği ne olacak? gibi sorulara Fıtrat net bir cevap vermiş ve Türkistan özerkliğinin federasyon Rusya dahilinde kalacağını belirtmiştir: “Elli yıldan beri haksızlık ve zulümler arasında boğulan Türkistan bugün kendi muhtariyetini Hokand’da ilan etti. Hokand’da cem olan Türkistan’ın dördüncü kurultayı beyannamesinde “Federasyon

⁶⁰ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 202-bet

⁶¹ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 202-bet

⁶² Not: Rus yönetimi bünyesinde çıkan Türkistan Vilayeti Gazeti ve Turkestanskiye Vedomosti gazetesini ve baş editörü Ostroumov’dan bahsediliyor.

⁶³ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 202-203-betlar

⁶⁴ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 203-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

esasına kurulmuş Rusya Cumhuriyeti ile birlikte kaldığı halde Türkistan Muhtariyeti” kelimelerini yazarak Rus hükümetine sadık kaldığını bildirdi. Bunun ile beraber “Türkistan’da akliyet teşkil eden milletlerin haklarının her bakımdan korunacağını da açık bir şekilde” ilan edilip, adalet bayrağını kaldırdı.”⁶⁵

Buradan anlaşılacağı üzere Türkistan özerkliğinin mutlak bir bağımsızlık davası yoktur. Rusya dahilindeki bir özerkliktir. Bu fikrin taraftarları Bolşeviklerin milletler kendi kaderini kendileri belirleyeceğine ilişkin vaatleri inanmıştır. Fakat Fıtrat bunun geçici bir yalan olduğunu fark etmiştir. Bolşevikler Türkistan muhtariyeti kuruluşundan memnun olmadıklarını yazmıştır: *“Elli yıldan beri onca zulüm arasında kalan Türkistan bugün kendi muhtariyetini bonca adalet ve sedaket ile ilan etmiştir. Bilmiyoruz, nedense şimdilik iş başında adaletçi bolşevikler bunu kabul etmeden duruyorlar!..”⁶⁶*

Yazarın kuşkuları doğru çıkmıştır. Özerklik geçici bir süreçtir ve çok geçmeden Bolşevikler özerkliği yıkmış ve destekleyicilerini yok etmiştir. Türkistan özerkliği Özbek aydınlarının özgürlük yolunda gösterdiği cesaret olarak tarihte kalmıştır.

“İngiliz ve Türkistan”⁶⁷ başlıklı makalesi ise daha geniş bir konuyu işlemektedir. 20. yüzyılın başlarında Türkistan’ı yeniden işgal etme süreci yaşanmıştır. Rusya bölgeyi elden çıkartmamak için mücadele etmiş, İngilizler Rusya’da yaşanan Bolşevik ihtilali ve akabinde ortaya çıkan siyasi istikrarsızlığı iyi değerlendirerek bölgeyi ele geçirmeyi hedeflemiştir. Abdurrauf Fıtrat gibi zeki siyaset bilimcinin bunu anlamaması mümkün değildir. Yazının en başında Hürriyet’te daha önce basılan iki makaleye atıf yapılmaktadır. *“Türkistan’da İngiliz savunmasını korumak için Çin ordusu gelmek istiyormuş”,* – haberine yorum yapılmaktadır.⁶⁸ Yazara göre Türkistan siyasetçilerini tedbirli olmaya çağırıyor. *“Bugün iş biraz açıldı: Türkistan’a İngiliz temsilcileri mi, casusları mı gelmeye başladılar.”⁶⁹* Fıtrat’a göre İngiliz temsilcileri birer casustur ve onların gözü de Türkistan’dadır.⁷⁰

O dönemde Hindistan, İngiltere’nin ellindedir. İngilizler kendilerine bağlı toprakları arttırmak istemiştir. Fakat Hindistan ile Türkistan arasında Afganistan ve Çin bulunmaktadır. Dolayısıyla öncelikle iki devlet ile anlaşması daha sonra Türkistan’a ele geçirmek mümkün olabilecektir. *“Acaba, Britanya tilkileri Türkistan’ımıza burunlarını sokmak için Çin hükümeti ile mi anlaştılar yoksa Afgan hükümetiyle mi?”⁷¹* Yazar ortaya attığı bu soruyu kendisi yanıtlamıştır: *“Ağz haberlerine göre her ikisi ile de anlaşmıştır.*

⁶⁵ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 203-bet

⁶⁶ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 203-bet

⁶⁷ FITRAT, Turkistonda Ruslar, *Hurriyat*, 29 Mart 1918, S.82

⁶⁸ FITRAT, Angiliz O’yunlari, *Hurriyat*, 5 Fevral 1918, S.64

⁶⁹ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 249-bet

⁷⁰ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 204-bet

⁷¹ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 204-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Hatta Afgan hükümeti ile ittifakı daha güçlü görünüyor. Lakin biz Afgan ve İngiliz ittifakını kabul etmeyiz.”⁷²

Abdurrauf Fıtrat, dünyayı tanımış bir kişi olarak İngizlerin Türkistan’a uzanması dünyanın diğer devletleri,  rneğin, Almanya ve Türkiye gibi ülkeler nasıl gördüklerini merak etmektedir: *“Malum ki bugün Almanya ve Türk devletlerinin birinci düşmanı İngizlerdir. Alman ve Türk devletleri önünde Türkistan’ın İngizlere geçmesinden Ruslara kılması daha iyidir.”*⁷³ Ancak arada ikinci siyasi mesele ortaya çıkmaktadır. Britanya’nın bu isteği, kendini Türk devleti taraftarı olarak gösteren Afgan hükümeti nasıl karşılanır? Eğer İngizlerle anlaşırsa, Türk devleti ile ilişkiler bozulmaz mı?

Fıtrat’ın bu konuda görüşleri oldukça nettir: *“İngiliz ile ittifak etmek Alman ve Türk devletine karşı çıkmaktır. Afgan hükümeti bu yola girer mi? İngiliz hilesinin etkisi büyüktür, ihtimal ki, Afgan hükümeti de kanmıştır, lakin bizim umudumuz başkadır.”*⁷⁴ Yazar “bizim umudumuz” kısmını beyan etmekle devam etmektedir. *“Afgan hükümetinin savaşa girmesi mümkündür, savaşa girme kapasite vardır, zamanı da vardır. Lakin umut ediyoruz ki Afgan hükümetinin bu hareketi İngiliz’in çıkarına değil, Alman ve Türk planlarına uygun olmak şartı ile kendi çıkarı için bu hareket Hindistan’a karşı olacaktır.”*⁷⁵

Makalede konu edilen meselenin etkisi Hürriyet’in ulaştığı bölgelerden daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Yazar hatta Afgan h k metine Britanya’nın yalanlarına kanmamayı, eğer İngizler ile anlaşırsa Türk devletleri ile ilişkileri karmaşık olacağını hatırlatmaktadır. Tam tersine Afgan hükümeti savaşa katılacağım derse kapasitesinin olduğunu söylemektedir. Fakat bu savaşta İngizlere katılarak Rusya karşı değil, tam tersine İngizlere karşı savaşmasını gerektiğini söylemektedir. Türkistanlı bir aydın olarak bölgenin siyasi geleceğinden endişe duymaktadır.

Türkistan’ı ele geçirmek için İngiltere’nin ikinci bir yolu daha bulunmaktadır: Çin ile ittifaka kurmak. Yazara göre İngiliz ve Çin ittifakı mümkündür. *“Çin hükümeti Japon baskısından kurtulmak ve ülkesinin Rus etkisi altında kalan kısmında kendi iktidarını başarmak için İngiliz devletinin çeşitli hizmetlerini yapmaya hazırdır.”*⁷⁶ Makale yazıldığı dönemde 1. Dünya Savaşı henüz bitmemiş, Büyür Britanya da savaşa katılmıştır. Böyle bir karmaşık durumda İngiltere Türkistan’ı ele geirecekse, durum nasıl olacağı merak konusu olmuştur. Bu mesele de Fıtrat’ın çok önem verdiği soruların başında gelmektedir. Fıtrat’a göre, hileleri ile dünyayı yönetmeye alışan İngizlerin bu

⁷² FITRAT Abdurau, a.g.e., 2003, 204-bet

⁷³ FITRAT Abdurau, a.g.e., 2003, 204-bet

⁷⁴ FITRAT Abdurau, a.g.e., 2003, 204-bet

⁷⁵ FITRAT Abdurau, a.g.e., 2003, 204-bet

⁷⁶ FITRAT Abdurau, a.g.e., 2003, 204-bet

sefer de düşündüğü bir plan vardır. Savaştan en az zarar görerek çıkmaları için her şeyi düşünmüşlerdir.

Abdurrauf Fıtrat, İngiltere konusunu gündeme getirmesinden esas amacı Türkistan'ın kaderini belirlemek, okuyucuları ihtimaller konusunda bilgilendirmektir. Makale tam da bunun için yazılmıştır. 1918 yılın ortamında bu tür meseleleri gündeme getirmek ve siyasi analizini yapmak sadece Fıtrat gibi iyi yetişmiş bilim insanlarının becerebileceği iştir. Bu da cedit ekolünün ne kadar başarılı bir proje olduğunu göstermektedir. Toplum hayatı ve vatanın geleceğini belirlemeye yönelik fikirleri ortaya koymak dönemin insanları açısından çok önemlidir.

Siyasi ve Sosyal Gelişmeler Hakkındaki Yazıları

Fıtrat'ın gündelik hayata dair meseleler ilgili yazıları da *Hürriyet*'in sayfalarında yer almıştır. *Hürriyet* öncelikle bir yerel gazete ve Semerkant ahalisine hitap etmektedir. Dolayısıyla Fıtrat yazılarında birçok yerde “şehrimizde” ifadesini kullanarak Semerkant'tan bahsetmektedir. Bu dönemde şehirde yerel meclis için seçimler yapılmaktadır. Dolayısıyla Fıtrat'ın baş yazar olarak ele aldığı konular arasında yerel seçimlere sık sık rastlanmaktadır. Yerlilerin yani Müslümanların siyasi aktifliği arttırmaya, hukuki imkanlarını öğrenmeye ve kullanmaya teşvik etmiştir.

Örneğin, *Müslümanlar Gafil Kalmayın!*⁷⁷ makalesi Semerkant şehri dumasına (yerel meclisine) seçimler öncesinden yazılmıştır. Yazar yeni kurulacak şehir yönetiminden umutludur. Ona göre yeni kurulacak yönetim eskisine benzememelidir.⁷⁸ Her millet dumada daha çok oy almak için mücadele etmektedir. Şehirde nüfusun dörtte üçü Müslümanlardan, dörtte biri Rus, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Buradan yola çıkarak yazar, toplumu haklarını anlamak, şehir meclisine yeterli düzeyde oy toplamak, demokrasinin mahiyetini anlatmak amacıyla yazılar yazmıştır. Rahatsız olması boşuna değildir, çünkü dörtte birini oluşturan nüfus şehir meclisinde daha çok oy kazanırsa herhangi bir meseleye ilişkin karar alırken kendi çıkarlarına uygun bir şekilde hareket edeceklerini bilmektedir. Yazar bu konuda görüşlerini açıkça söylemektedir: “onlara bir okul açılırsa, bize üç, bir hastane açılırsa, bize üç tane açılmalı; onlara bir put⁷⁹ buğday gerekiyorsa, bize üç put gerekiyordur.”⁸⁰

Fakat bu hedefe ulaşabilmek için seçimde yeterli oy alarak, şehir meclisinde en az dörtte üç oranda söz sahibi olunmalıdır. İşte bu yüzden Müslümanlar aktif olmalıdır: “...seçim günü herkes kendi evinde oturup, toplu bir şekilde sandık başına gelerek

⁷⁷ FITRAT, Musulmonlar G'ofil Qolmang, *Hurriyat*, 26 Avgust 1917, S.33

⁷⁸ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 193-bet

⁷⁹ Not: 16 kilo aşkın ağırlıktaki ölçü birimi.

⁸⁰ FITRAT Abdurrauf, a.g.e., 2003, 193-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

dumanın büyük çoğunluğunu kendi taraflarına çekemez iseler o vakit biz hiçbir hukukumuzu elde edemeyiz, yine eskisi gibi hukuksuz olarak kalırız, yine eskisi gibi kendi şehrimizde kendi paramızın rahatını alamayız.”⁸¹

Fıtrat makalenin sonunda yazının ana fikrini ortaya koymaktadır: “...bağırarak söylerim ki, kendi halkını yine başkalarının ayakları altına koymak istemeyen Müslümanlar, seçim günü gafil kalmayınız, toplu olarak gelmeye çalışınız”⁸² Makalenin ana mesajları olarak şunları söyleyebiliriz: seçimde aktif oy kullanmaya teşvik, toplumun siyasi görüşlerini yükseltmek, milli çıkarlar uğruna mücadele etmeye çağırarak. Aynı şekilde, “Şura-i İslamiye'nin Hatası”⁸³ makalesinde de seçimlere katılan her parti gibi Şura-i İslamiye topluluğunun Rusların kurduğu “Ev Sahipleri” fırkası ile işbirliğine nasıl giriştiği mercek altına alınmıştır. Bilgilere göre bu iki siyasi teşkilat “iki Müslüman ve bir Rus” düzenine göre ittifak kurmuştur. Eğer seçimlerde 15 koltuk kazanılacak olursa, bunun 10 tanesi Müslümanlara, 5 tanesi Ruslara verilmesine anlaşılmıştır. Bu oyunda sonuç Ev Sahipleri Rus partisi lehine hizmet edecektir. “Çünkü Ruslar arasında Ev Sahipleri Partisi dışında dört, beş parti daha vardır.”⁸⁴ Yani Ruslar bu partiden az veya çok oy kazanmalarında bakmaksızın yine avantaj kazanacaktır. Çünkü bu kazanmadığı takdirde bile diğer Rus partileri oyu alacak ve mecliste Rus vekillerinin sayısı yine beklenenden fazla çıkacaktır. Fıtrat'ın hesabına göre iş böyle giderse şehir meclisinde Müslümanlar 24, Ruslar 11 koltuğa sahip olacaktır. Halbuki bu oran 30'a 5 değildir. Ve bu Müslümanların aleyhine bir durumdur, zira Müslümanların 6 koltuğu daha Ruslara geçmesi anlamına gelmektedir. “bu hesaba göre Şura Cemiyetinin yaptığı ittifak Müslümanlara zararlıdır, çünkü altı Müslüman oy yeri Ruslara geçmiş oluyor.”⁸⁵

Okuyucuların dikkatini çekmek için makale başlığı direk konuyu ortaya koymaktadır. “Makalemizin başlığı okuyucularımızın hayretine ve şaşırmasına neden olsa gerek. Kendimiz bile makaleyi büyük bir hayret ve taaccüp içinde yazıyoruz.”⁸⁶ Makalede yazarken Fıtrat bir arkadaşına seçimlerle ilgili danışmaktadır. Metinde arkadaşının görüşleri ve tahminleri iletmektedir: “Dostumun hesaplarını dinleyince şaşırđım. Acaba Şura Cemiyeti neden bunu anlamıyor dedim.”⁸⁷

Makalede ana problem ortaya konulmuş ve analiz edilmiştir. Çözüm bulunmaz ise, akabinde neler olacağı konusunda okuyucular uyarılmıştır. Sonra yazarın önerisi de

⁸¹ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 193-194-betlar

⁸² FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 194-bet

⁸³ FITRAT, Sho'ro-i Islomiya'ning Xatosi, *Hurriyat*, 5 Sentyabr 1917, S.36

⁸⁴ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 194-bet

⁸⁵ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 195-bet

⁸⁶ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 194-bet

⁸⁷ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 195-bet

“MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

verilmiştir: “Şura bu meseleyi anlamamış ise, millet düşünsün ve artık hangi numaralı listeye oy vermek gerektiğine tayin etsin”⁸⁸ Makalenin ana fikri: seçimlerde milli çıkarların korunması için mücadele etmek, millet haklarını korumak, siyasi oyunlara kanmamak gerektiğini uyarmak oluşturmaktadır.

SONUÇ

Genel olarak, Fıtrat’ın Hürriyet’te geçirdiği aktif gazetecilik dönemi Özbek gazetecilik tarihinde muhalif gazeteciliğin güzel bir örneği olarak gösterilebilir. Basın işlerinin daha yeni yeni başladığı dönemde bile kamuoyunu oluşturmak, belli fikir ve görüşler altında uzlaştırmak gibi önemli sosyal görevi yerine getirmiştir. Gazetenin her sayısında büyük veya küçük de olsa birer yazı yayınlamıştır. Başta Semerkantlılar olmak üzere tüm Türkistanlıların gündemini belirlemeye katkı sağlamıştır. Özbekistan Milli Kütüphanesi’nde Hürriyet’in tamamı olmasa da büyük bir kısmı korunmaktadır. Fakat birçok gazetenin sayfaları yıpranmış ve okumak son derece zor hale gelmiştir. Bu çalışmada incelenen makaleler okunabilir durumda olan makalelerden oluşmaktadır. Ayrıca Özbek Arap alfabesini günümüze aktarmak mümkün olmadığı için de bazı yazılar incelenmemiştir.

KAYNAKÇA:

1. DO‘STQORAYEV Boybo‘ta, (2009). *O‘zbekiston Jurnalistikasi Tarixi*, G‘afur G‘ulom Nomidagi Adabiyot Va San‘at Nashriyoti, Toshkent, 282-bet
2. FITRAT Abdurauf, *Tanlangan Asarlar*, “Ma‘naviyat” nashriyoti, 5 jildlik, 3-jild, Toshkent, 2003, 195-bet
3. FITRAT, Angiliz O‘yunlari, *Hurriyat*, 5 Fevral 1918, S.64
4. FITRAT, Buxoro Xonligida Ochliq, *Hurriyat Gazetasi*, 21 Noyabr 1917, S.53
5. FITRAT, Buxoroda Inqilob, *Hurriyat Gazetasi*, S.62-72
6. FITRAT, Buxoroning Holi, *Hurriyat Gazetasi*, 12 Yanvar 1918, S.62
7. FITRAT, Ittifoq Etayluk, *Hurriyat Gazetasi*, 25 İyul 1917, S.25
8. FITRAT, Musulmonlar G‘ofil Qolmang, *Hurriyat*, 26 Avgust 1917, S.33
9. FITRAT, Sho‘ro-i İslomiya‘ning Xatosı, *Hurriyat*, 5 Sentyabr 1917, S.36
10. FITRAT, Siyosiy Hollar, *Hurriyat Gazetasi*, 7 Noyabr 1917, S.49
11. FITRAT, Turkistonda Ruslar, *Hurriyat*, 19 Yanvar 1918, S.63
12. FITRAT, Turkistonda Ruslar, *Hurriyat*, 29 Mart 1918, S.82
13. FITRAT, Yopishmagan gajaklar, *Chin sevish*, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot ve san‘at nashriyoti, Toshkent, 1996
14. *O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*, 8-jild. Toshkent, “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004
15. SAID Ziyo, (1974). *O‘zbek Vaqtli Matbuoti Tarixiga Materiallar (1870-1927)*, O‘zbekiston Nashriyoti, Toshkent

⁸⁸ FITRAT Abdurauf, a.g.e., 2003, 195-bet